

Благівщинський, Кобилівський, Коцюбинчики, Ковалівський, Мільно-Бліхівський, Малоберезовицько-Іванчанський, Озерянський, “Подільсько-Сороцький, Вербовецько-Заліський”, Воронуха, Залісся. У них частка антропогенних ландшафтів становить від 62,5% (Ішківський) до 94% (За Броварем).

Вважаю за доцільне встановити частку антропогенізованих ландшафтів у структурі загальнозоологічних заказників не вищою за 25%, для залучення до заказників перехідних прилеглих ландшафтів у якості периферійних зон.

Тому у процесі створення проектних моделей екомереж при обґрунтуванні їх основних структурних елементів (природних ядер та екологічних коридорів) необхідно переглянути режими природозаповідання загальнозоологічних заказників: частину їх реформувати і перевести у ландшафтні заказники для ефективного збереження всього природного комплексу. При створенні перспективних загальнозоологічних заказників необхідно залучати до їх складу якомога менше площ господарського призначення, бо необґрунтовано висока їх частка у складі заказників не сприяє реалізації основного завдання природозаповідання.

Література:

1. Андрієнко Т.Л., Онищенко В.А., Клецов М.Л., Прядко О.І., Арап Р.Я. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації (під ред. д.б.н. проф. Т.Л. Андрієнко). - К.: Фітосоціоцентр, 2001. - 60 с.
2. Закон України „Про природно-заповідний фонд”/ Екологія і закон. Екологічне законодавство України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – Кн.. 2 – С. 14-51.
3. Охорона і менеджмент об’єктів неживої природи на заповідних територіях. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (сmt. Гримайлів, 21-23 травня 2008р.). – Гримайлів-Тернопіль: „Джура”, 2008. – 340с.
4. Реєстр заповідних об’єктів Тернопільської області. – Тернопіль, 2007. – 75с.
5. Розвиток заповідної справи в Україні і формування пан’європейської екологічної мережі. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рахів, 11-13 листопада 2008 року). // Ред. кол.: Гамор Ф.Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2008. – 510с.
6. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 256с.
7. Царик П.Л. Регіональна екомережа: географічні аспекти формування і розвитку (на матеріалах Тернопільської області). – Тернопіль : Вид-во ТНПУ, 2005. – 172 с.

Summary:

Piter Tsaryk. PROBLEM APPROACHES IN RELATION TO NATURE RESERVE (ON THE EXAMPLE OF ZOOLOGICAL RESERVE).

A role and place of zoological is analyzed in the natural-protected fund of the Ternopil region. The question of misbalanced of structure of the landed lands of zoological reserve and approaches is considered to its optimization.

Надійшла 15.11.2008р.

УДК 504.03 + 504.75

Ірина БАРНА

ТРАДИЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ”ХИМЕРНИЙ ЕТНОС”

Екологічні реалії сьогодення чітко вказують на необхідність узгодження взаємодії людського суспільства з природою. Зміни в довкіллі набули загрозливого характеру для подальшого існування людського соціуму, поза-як супроводжуються екологічними кризовими ситуаціями різного рівня. Зважаючи на те, що людська цивілізація є етнічно поліморфною, доцільним та актуальним видається аналіз традиційних систем, механізмів природокористування в контексті оптимізації взаємин людини з природою.

Окремі аспекти з цієї проблематики з’ясовані завдяки дослідженням українських та зарубіжних вчених [1,2,5,6]. Метою нашого дослідження є спроба узагальнити існуючі підходи до вирішення проблем доцільності збереження традиційних систем

природокористування, головним чином в умовах доволі умовної ізольованості, автономності етноекосистем.

Факту неможливості існування етнічної спільноти поза довкіллям, яке є одночасно умовою і її виникнення, і її функціонування, не заперечують ні послідовники Ю. Бромля, ні прихильники Л. Гумільова. Різні точки зору з приводу домінантності соціальних чи біологічних чинників етогенезу згаданих вчених сукупно полегшують аналіз процесів формування етноекосистем та принципів природокористування. Людина як носій етнічності не пасивно перебуває у ландшафті, а вилучає з нього джерела існування. Процес привласнення людиною (суспільством, соціальною групою, колективом) природного середовища і його ресурсів для життєзабезпечення, виробництва і відтворення життя становить суть природокористування.

Воно склалось тоді, коли найдавніші гомініди освоїли виготовлення знарядь праці, ввели в практику колективні промисли, включаючи мисливство та збиральництво, прийшли до “ідеї будинку” і поставили в центр свого буття приручений, одомашнений вогонь. Природокористування є феноменом властивим лише людині, її спільнотам. Запасання корму, полювання, якими займаються інші біологічні види, принципово відрізняються від збиральництва та мисливських промислів людей. Використання умов та продуктів лісу або водойм тваринами нетотожне лісокористуванню та водокористуванню як складових людської культури. Подібно і вогнекористування, як унікальне заняття людини, не властиве тваринам, які інстинктивно бояться вогню, хоч і можуть користуватись результатами його дії.

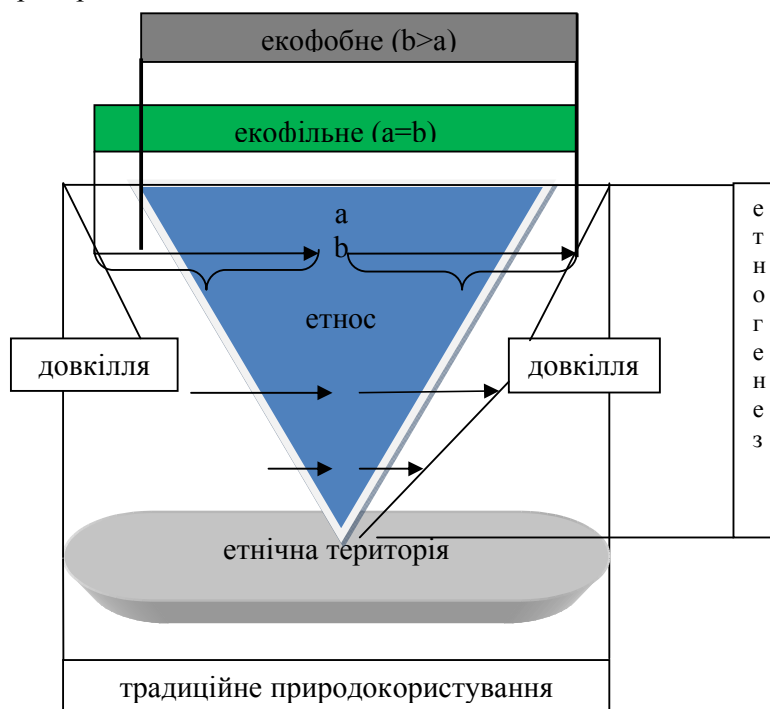
Природокористування в рамках конкретної етнічної групи, етносу або групи етносів, що живуть в даному середовищі і займаються схожими або взаємозв'язаними видами промислових і інших господарських занять прийнято вважати традиційним. Воно сформувалося на основі локально-групових традицій взаємодії етносу з природою. Виникнення традиційних форм природокористування детерміноване процесами етогенезу, тому первісне природокористування не було етнічним через несформованість, неоформленість етносів. З іншого боку, особливості природокористування окремих людських спільнот сприяли етнічній диференціації первісних людей.

Шляхом “спроб і помилок” етноси відшукують оптимальні варіанти природокористування, завдяки чому аборигенні етноси на своїй автохтонній території знаходяться, як правило, у стійких відносинах із довкіллям [6]. Впродовж етогенезу етноси взаємодіють з довкіллям, чітко приуроченим до етнічної території, зумовлюючи певні зміни у ньому (рис.1). Однак, ці зміни (b) мають органічний характер, спрямовані на гармонізацію взаємовпливів в етноекосистемі, відтак відповідають екофіліїним тенденціям. Намагання етнічних спільнот привести у відповідність вплив людини на природу потенціалу саморегуляції, самовідновлення екосистеми (a) продиктоване бажанням уникнути демо-екологічних криз, в умовах яких з'являється загроза існуванню етносу. Якщо етнос виходить з установки на підкорення природного динамічного середовища штучному культурному (b>a), то відбувається швидкий занепад і природи, і соціуму. Адже природа – основа людського буття, її субстанційна підстава.

У міру накопичення відповідного досвіду, людські спільноти приходили до необхідності охороняти природне середовище, берегти її ресурси, раціонально їх використовувати, планомірно регулювати свою дію на природу на користь життєзабезпечення на даний момент і на перспективу. Саме відтоді природокористування, зокрема і традиційне, передбачає існування природоохоронного аспекту.

Успішна адаптація етнічних спільнот до території як середовища існування завершувалась сприйняттям останньої як “своїї”. Практично у всіх етносів існують свого роду символи етнічної приналежності, прототипами яких служать елементи ландшафту (тополя в українців, береза у росіян, сакура у японців, кленовий листок у канадців і т. ін.),

поєднані з топонімікою (Дніпро в українців). Сформовані спільнотою навички природокористування з часом набували статусу традицій, а тому передавались нащадкам, як механізм успішного життєзабезпечення етносу. Оптимальне забезпечення потреб вимагало дотримання традицій природокористування. Останні залишались тим стійкішими, чим довше жив етнос на даній території.

Рис. 1. Форми традиційного природокористування.

У минулому етноси сформували зразки гармонійного природокористування, які було закріплено у структурі ментальності, обрядовості, релігійності, традиціях. Ці етноси Л. Гумільов називає персистентними, на відміну від пасіонарних, які рівновагу в етноекосистемі порушують.

За даними археології, етнографії, історії традиційне природокористування в Україні засноване на орному землеробстві. Це напряму впливає з високої родючості ґрунтів України, зокрема чорноземів. Сприяли цьому також кліматичні умови, а саме помірно холодна зима, відносно тепле літо, рівнинний характер поверхні, які уможливлювали їй стимулювали не лише землеробство, але і інтенсивні економіко-культурні контакти з іншими народами. Іншими традиційними видами господарської діяльності українців були скотарство, рибальство, мисливство та бджільництво. Таким чином, традиційне природокористування в Україні характеризувалося екофільністю, відсутністю протиставлення природного та штучного, привнесеного в природу людиною, відсутністю прагнення підкорити світ природи.

Розвиток етносів та біосфери є взаємопов'язаним та закономірним процесом, за яким формуються певні механізми гармонізації взаємин людини з природою [2]. І якщо етнічні спільноти в межах території існування зацікавлені в оптимізації її предметно-практичного перетворення, то за її межами така пріоритетність діяльності здебільшого втрачається. Прийшли населення, мігруючи на чужу етнічну територію, часто з винятковою жорстокістю вчиняє варварські дії щодо природи автохтонів.

Світова історія рясніє прикладами деструктивного впливу мігрантів, чужинців на етноекосистеми завойованих народів. Римляни спочатку завоювали Північну Африку, а потім занесли свою житницю, яку згодом з великими труднощами відновили корінні

жителі Сахари – араби. Нові колонізатори, якими стали французи, остаточно перетворили цей регіон на велику пустелю. Така схема є типовою і для інших ситуацій, в яких, з одного боку, виступає переможець, а з іншого – переможені людина і природа.

Неправильним природокористуванням прийшлому населення була зумовлена прогресуюча деградація ґрунтів Месопотамії через їх засолення. Традиційно землеробство тут велось на основі будівництва каналів-проток, через які надмірна сіль виводилась в ріку. Загроза утворення солончаків існувала внаслідок не лише значної солоності ґрунтів Месопотамії, а й слабкого нахилу рівнини у бік моря. За таких умов землеробство, яке враховувало згадані особливості території та ґрунтів, було помірно продуктивним, доволі працездатним, оскільки потребувало створення систем шлюзів та каналів. Прийшли єгипетські радники запровадили в Месопотамії єгипетську систему осушення, яка склалась в умовах великого нахилу долини Нілу через що ґрунти тут не засолювалися. Це дозволяло давнім єгиптянам збирати потужні врожаї двічі-тричі на рік після короточасного розливу Нілу навесні та повного осушення після цього сільськогосподарських угідь. Впровадження природоневідповідних методів обробки землі з боку єгиптян зумовили після декількох років потужних врожаїв у нижній течії Тигру та Євфрату утворення солончаків, внаслідок чого чимала кількість ґрунтів була виведена з сільськогосподарського обігу.

Ці та багато інших прикладів наштовхнули Л. Гумільова на створення концепції “хімерного етносу” як негармонійного поєднання двох-трьох етносів, які мають різний світоглядний устрій, практику природокористування, етнічні цінності тощо. На основі цієї концепції доступним є розуміння екологічної збитковості будь-яких мілітарних завоювань.

У випадку, коли на цілісне світовідчуття аборигенів накладається таке саме цілісне, але інше світовідчуття мігрантів, утворюється химера, дискомфорт, породжений невідповідністю способів природокористування усталених, продукованих аборигенних населенням та нових, нав’язаних мігрантами. Через це відбувається соціокультурна деградація корінного етносу, руйнування його етноекосистеми. Дискомфорт в середовищі прийшлого етносу має іншу природу, оскільки спричинений реалізацією статусу переможця, господаря, але на чужих землях. Як зауважує М. Бородай, в таких ситуаціях і починає проявлятися вандалізм, котрий однаково деформує і тих, кого гублять, і тих, хто губить. Тут виникає масовий психологічний синдром, що знаходить вираження у потребі будь-що “переробити” природу і культуру, яка їх не влаштовує, причому переробка ця, як правило, постає руйнуванням. Справедливість згубного впливу завойовників на підкорені народи та їх природу засвідчує історична доля римлян, монголів, хозар, іспанців, португальців, французів, англійців, росіян.

Химерні етноси, таким чином, це спільноти, котрі позбавлені традиційної екологічної культури, які не набули нових регулятивних механізмів у своїх взаєминах із довкіллям. Тому їхнє утвердження як складника цивілізації є важким процесом не лише для етнокультури, а й етно- та біосфери, котрі зазнають відчутних збурень. З часом, однак, “хімерні етноси”, трансформуючись, можуть набувати рис нової екологічної культури, але процес її формування доволі тривалий в часі і супроводжується екологічними збитками.

Згідно даних В. Крисаченка та О.Мостяєва, одним з перших пасіонарних етносів в Україні відомий хато-хурритський етнос трипільців, який прийшов, очевидно, з північної Месопотамії і запровадив тут землеробство. Однак, та система природокористування, яка корисна для Північної Месопотамії, в Україні призвела до порушення балансу довкілля, унаслідок чого відбулася дезінтеграція цієї першої землеробської культури на теренах України. Прийшли народи хато-хуррити трипільці або іраномовні кочовики пізніших часів спричинювали порушення традиційних “органічних”, фактично усталених, перевірених відносин автохтонного населення України з довкіллям.

Українські землі неодноразово впродовж історичного розвитку потрапляли в поле зору завойовників, що не могло не накласти відбитку і на цілісність еколого-етнічного середовища в Україні. Прийшли етноси, які розглядали етнічні території українців в якості

природо-ресурсної колонії, згідно концепції Л. Гумільова, формували коло “хімер”. Поряд з ними, з’являлись недержавницькі етноси, які здебільшого доволі узгоджено вписувались в структуру як етносфери, так і екосистеми України. Насамперед, це стосувалось єврейських, німецьких поселень, караїмських громад.

Найбільш несприятливими для природи України вчинками химерного етносу були, по-перше, нищення Степу, Лугу та Дикого Поля, а по-друге – “сталінський план перетворення природи” [6]. Не зважаючи на істотну віддаленість в часі, в обох випадках традиційне природокористування українців зазнало впливу через втілення ідей “хімерами”. Залюднення південних теренів російськими землевласниками, а також сербськими, хорватськими, чорногорськими, грецькими та німецькими колоністами[3] спричинило зміну устрою життя та природокористування внаслідок нав’язування ціннісних орієнтацій з боку прийшлого етносу. Як наслідок, на кінець XIX ст. практично повністю через розорювання було знищено Степ (розораність перевищила 90 %), вирубані основні лісові масиви, що знаходилися на його території. Впродовж радянського періоду в Україні розорано майже всі придатні для цього землі, вирубано більшість первинних лісів, Дніпро перетворено на низку водосховищ, Криворіжжя “вкрите” кар’єрами, Донбас – шахтами, незадовільною є екологічна ситуація в Прикарпатті, Поліссі, Причорномор’ї.

З появою гігантських колгоспів та радгоспів в Україні значні площі засіяно монокультурами, які виснажують ґрунт, руйнують природні екосистеми. Їх функціонування вимагає постійного втручання людини. Натомість, в природних умовах ґрунт відновлюється за рахунок різноманіття рослинного та тваринного світу. Таке різноманіття має органічний характер, зумовлений взаємозалежністю складових екосистеми.

В умовах промислового чи аграрного освоєння українських земель нівелювалися та трансформувалися унікальні особливості питомих мешканців, з їхнім неповторним світом, закоріненим в рідні ландшафти, а, натомість, утворювалися уніфіковані представники «нової історичної спільноти». Тому, коли під води йшли придніпровські простори, то зникало щось більше, ніж чергові гектари земель. Кожен з представників етнічної спільноти є гармонійним поєднанням природного, закодованого в генах та проявленого в конкретному екоотопі, та соціального, що співвідносить його з іншими в спільноті та поза нею. Реалізувати гармонію вдається за умов узгодження обох складових буття людини. Тому так важливо зберегти адекватне етносу, природне середовище, з яким він перебуває в гармонійних відносинах, перебуває в злагоді. З іншого боку, особистісна цілісність людини, як носія етнічності вбереже довкілля від негативних проявів химерного етносу на своїй землі.

Література:

1. *Бромлей Ю. В.* Очерки теории этноса. – Москва: Наука, 1983. – 412с.
2. *Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1989. – 496с.
3. *Заставний Ф. Д.* Українські етнічні землі. – Львів: Світ, 1993. – 176с.
4. *Калимуллин А.М.* Историческое исследование региональных экологических проблем. – М.: Прометей, 2006. – 368с.
5. *Коржик В.* “Ничейные” ландшафты: к вопросу пассионарности // Ландшафти і сучасність. Збірник наукових праць. – Київ-Вінниця: “Гіпаніс”, 2000. – С.164-166.
6. *Крисаченко В., Мостяев О.* Україна: природа і люди. – К.: НІСД, 2002. – 623с.

Summary:

Varva I. TRADITIONAL ENVIRONMENT UTILIZATION AND “WHIMSICAL ETHNOS”.

The mechanism of cooperation of native population and whimsical ethnos is analysed. The consequences of realization of ideas of whimsical ethnos are found out on ethnoecosystems. It is indicated on the necessity of observance of traditional forms of environment utilization.

Надійшла 08.11.2008р.